

І. Л. Михайлин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

Нарис історії українського журналістикознавства

Михайлин І. Л. Нарис історії українського журналістикознавства. Розглянуто чотири періоди в розвитку української науки про журналістику. У перший період (друга половина XIX – початок XX ст.) часописи вміщують матеріали самі про себе, з'являються статті в наукових журналах і збірниках, розділи в монографіях. Другий період (1920–1930-ті рр.) ознаменувався створенням перших інституцій для вивчення преси й підготовки журналістів (УНІК, УКИЖ), появою фахових часописів з журналістики, обговоренням важливих методологічних проблем (як визначити поняття української журналістики, де шукати її джерела). У третьому періоді (1950–1980-ті рр.) історики журналістики вивчають дві головні теми: журналістику початку XIX століття і партійну журналістику більшовиків перших пореволюційних років; теорія журналістики зосереджена на проблемах партійної публіцистики та її впливу на маси. Четвертий період настав із проголошенням незалежності Української держави й ознаменувався відкриттям НДЦ періодики в НЛНБ ім. В. Стефаника, вибуховим розширенням журналістської освіти, створенням нових кафедр журналістського профілю в університетах України, істотним урізноманітненню тематики досліджень.

Ключові слова: *історія журналістської освіти і науки в Україні, історія журналістики, теорія журналістики, соціальні комунікації, публіцистика.*

Михайлин И. Л. Опыт истории украинского журналистиковедения. Рассмотрены четыре периода в развитии украинской науки о журналистике. В первый период (вторая половина XIX – начало XX вв.) газеты и журналы помещают материалы сами о себе, появляются статьи в научных журналах и сборниках, главы в монографиях. Второй период (1920–1930-е гг.) ознаменован созданием первых институций для изучения прессы и подготовки журналистов (УНИК, УКИЖ), появлением специальных периодических изданий о журналистике, обсуждением важных методологических проблем (как определить понятие украинской журналистики, где искать ее истоки). В третьем периоде (1950–1980-е гг.) историки журналистики изучают две главные темы: журналистику начала XIX в. и партийную журналистику большевиков первых послереволюционных лет; теория журналистики сосредоточена на проблемах партийной публицистики и ее влияния на массы. Четвертый период наступил с провозглашением независимости Украинского государства, ознаменован открытием НИЦ периодики в НЛНБ им. В. Стефаника, взрывным расширением журналистского образования, созданием новых кафедр журналистского профиля в университетах Украины, существенным разнообразием тематики исследований.

Ключевые слова: *история журналистского образования и науки в Украине, история журналистики, теория журналистики, социальные коммуникации, публицистика.*

Mykhailyn I. L. Experience of history of the Ukrainian journalism science. Four periods in development of the Ukrainian journalism science are considered. During the first period (second half XIX – beginning XX centuries) newspapers and magazines place materials about themselves, articles in scientific magazines and collections, heads in monographies appear. The second period (1920–1930th) is marked by creation of the first institutions for press studying and preparation of journalists, occurrence of special periodicals about journalism, discussion of the important methodological problems (how to define concept of the Ukrainian journalism, where to search its sources). In the third period (1950–1980th) historians of journalism study two main themes: journalism of the beginning XIX century and party journalism of Bolsheviks of the first postrevolutionary years; the journalism theory is concentrated on problems of party publicism and its influence on readers. The fourth period has come with declaration of independence of the Ukrainian state, is marked by opening the Scientific research institute of the periodical press in Lviv National library, explosive expansion of journalistic formation, creation of new chairs of a journalistic profile at universities of Ukraine, an essential variety of research subjects.

Key words: *history of journalism education and science in Ukraine, history of journalism, theory of journalism, social communications, publicism.*

*1. Виникнення та перший період
розвитку науки про журналістику
(друга половина XIX – початок XX століття)*

Журналістика, будучи надзвичайно істотним складником соціальних комунікацій у цілому, має доволі стійку традицію її вивчення, хоча в цій галузі, очевидно, й важко поки що говорити про класичні надбання. Існує переконання, що науку про журналістику породила журналістська освіта, історія якої нараховує трохи більше століття. Не заперечуючи засадничо проти такого погляду, все ж варто відзначити, що перші журналістикознавчі праці в Україні почали з'являтися в другій половині XIX – на початку XX століття, ще до появи закладів освіти, спрямованих на підготовку майбутніх журналістів. Це були окремі, розрізнені статті й замітки, некрологи редакторів і журналістів, ювілейні матеріали з нагоди роковин заснування часописів, які з'являлися в науковій та загальній періодичній пресі тих часів. Тут працювало загальне правило: праці з історії передують появі праць з теорії, оскільки необхідно попередньо зібрати достатній фактичний матеріал, перш ніж займатися його теоретичним узагальненням. Разом із тим, саме ці праці закладали емпіричні та методологічні підвалини цієї науки.

Спочатку почали з'являтися фрагментарні праці різного плану (окремі ще в першій половині XIX ст.), які мали дотичність до історії харківської журналістики початку XIX ст.: портрети та некрологи її видатних діячів [69; 71; 107], перші спроби бібліографічного опису періодичних видань [10; 42; 119] і навіть окремі статті оглядового характеру [104].

На початку XX ст. видатними істориками Слобожанщини Д. І. Багалієм і М. Ф. Сумцовим була започаткована традиція сталого нау-

кового вивчення харківської журналістики. Д. І. Багалій був першим автором окремого дослідження «Заслуги Харківського університету в справі розвитку місцевої журналістики» [6]; він же звернув увагу на необхідність персонального вивчення діячів харківської преси в статті «Харківський педагог і журналіст Іван Пилипович Вернет» [8]; а також першим включив розділ «Історія харківської журналістики» до монументального дослідження з історії міста Харкова [7].

У названих дослідженнях був поданий (часто вперше) багатий фактичний матеріал; причому чим більше виклад наближався до сучасності, тим активнішу роль у ньому відігравали мемуарні свідчення й набували особливої цінності. Цікавими були узагальнення Д. І. Багалія, але на журналістику він дивився очима історика (а не філолога); у нього ніколи справа не доходила до аналізу конкретних рубрик, жанрів, текстів, а обмежувалася загальними оцінками.

М. Ф. Сумцов уперше звернув увагу на потребу вивчення губернських відомостей як унікальних за своїм історичним вмістом газет [108], а також працював над створенням портретів наших видатних журналістів [109]. Його методологія не відрізнялася істотно від настанов у цій галузі Д. І. Багалія. Ці два автори вперше звернули увагу на головну причину виникнення журналістики в Харкові – відкриття в ньому в 1805 р. університету, що перетворило Харків на українські Афіни й забезпечило йому столичний статус серед інших українських губернських міст. Харківська журналістика першої чверті XIX ст. створювалася викладачами й студентами університету, видавалася в університетській друкарні, діставала дозвіл у цензурному комітеті, що складався з професорів університету. За Харковом закріпилася слава колыски української журналістики в підросійській Україні.

На початку ХХ ст. самими журналістами їхня праця почала сприймається як самодостатня цінність, і в своїх виданнях вони прагнули залишити історичні свідчення про етапи заснування, головні епізоди розвитку своїх видань та їх діячів [59; 115; 144].

Під час Першої російської революції 1905–1907 рр. була повалена заборона на видання українських періодичних видань, яка діяла в Росії від часу запровадження таємного Валуєвського циркуляру (1863). Українські газети й журнали стали виходити вільно, хоч і не в такій кількості, як на те можна було сподіватися на початку процесу легалізації публічного українського слова. Далася взнаки відсутність української школи, сталої навички в населення читати по-українськи, обкладання українських часописів непомірними штрафами за вигадані урядовими інстанціями провини. «Тяжким шляхом» назвав Б. Д. Грінченко в спеціальному дослідженні (1912) розвиток української преси в Росії [22], показавши, що вона знову поставлена царським урядом в умови боротьби за існування.

Наприкінці ХІХ ст. з'явилися перші істотні праці з історії журналістики в Галичині (підавстрійській Україні). Тут, зокрема, видатне значення мала праця О. Маковея «П'ятдесятілітній ювілей руської публіцистики» [62], у якій вперше пропонувалася періодизація історії української журналістики, було окреслено зміст періодів, визначено провідні пресові явища.

Проблеми виникнення української журналістики досліджував В. Щурат, присвятивши цій проблемі статті «Львівський тижневик з 1749 р.» [140] і «Початки української публіцистики (В соті роковини „Украинского вестника“)» [141]. Перша стаття стала наслідком великої архівної роботи автора, який віднайшов у матеріалах 1749 р. одноденний листок польською мовою «Kuryer Lwowski», випущений з нагоди інтронізації львівського греко-католицького єпископа Льва Шептицького. Цей листок автор запропонував вважати праобразом газети. Але велике значення він вбачав і в спробах журналістики в Харкові, зокрема початком української публіцистики він вважав журнал «Украинский вестник» (1816–1819), який попри панівну на його сторінках російську мову вміщував численні матеріали з української історії й літератури, надавав сторінки під публікації українських творів П. П. Гулака-Артемовського.

Важко переоцінити роль і значення доробку І. Франка в справі розбудови історії української журналістики як галузі наукового знання. У статтях «Українська альманахова література» (1887) [127], «Передмова» <до покажчика змісту «Літературно-наукового вісника»> (1903) [126], «Дещо про нашу пресу» (1905) [124] та ін. І. Франко заклав традицію розглядати журналістику в контексті суспільно-політичного життя народу, цінувати її за активну позицію в справі утвердження національної ідентичності, прищеплення українській громаді європейської освіченості, ідей лібералізму й демократії.

Фундаментальне значення для історії української журналістики мала монументальна праця І. Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) [125]. Ця праця, розпочата як історія літератури в дожурнальний період, надалі перетворилася на перше в українській духовній культурі дослідження з історії журналістики. І. Франко розробив методологічні засади історії журналістики, запропонувавши розв'язання таких питань, як структура української преси ХІХ ст., її типологія, склад, культурно-історичні засади її дослідження, запропонував методологічний канон опису періодичних видань, який включав виклад змісту річників, аналіз редакторської праці, розгляд і докладний аналіз найголовніших матеріалів і чисел, дослідження супровідних видань. І. Франко довів необхідність включення до складу історії української журналістики такого суперечливого явища, як москвофільська журналістика, використання для повноцінного висвітлення історії журналістики мемуарної та документальної літератури, наповнив своє дослідження численними подробицями й деталями, важливими вказівками, розшифровками псевдонімів, тобто усім тим, чим міг її наповнити безпосередній учасник процесу творення часописів. «Нарис...» мусить розглядатися як одна з перших спроб у світовій культурі створити історію своєї національної журналістики [докладніше див.: 67].

У цей період доволі розрізнених у часі окремих досліджень були закладені засади збирання матеріалів з історії журналістики, створення перших історичних праць. Класичним надбанням цього періоду є «Нарис...» І. Франка, у якому здійснено перехід від збирання матеріалів до їх синтетичного осмислення.

*2. Розвиток науки про журналістику
в 1920–1930-ті роки*

Українська національно-визвольна революція (1917–1921) була могутнім поштовхом для соціально-політичного й духовно-культурного розвитку українського народу. Українські держави: УНР Центральної Ради, Українська держава гетьмана П. Скоропадського, УНР директорії – через свою недовговічність не могли забезпечити здійснення сталої політики в галузі культури й науки, масово-комунікаційної діяльності, але самим фактом свого існування вони впливали на становлення національної самосвідомості українців, згуртування їх в сучасну політичну націю. У цей час вперше в Україні виникають державні українські видавництва, театри, часописи, в Українській державі гетьмана П. Скоропадського утворена ВУАН (Всеукраїнська Академія Наук), яка вперше надала державного інституційного розвитку українській науці. Уряд більшовиків, захопивши Україну, не наважився ліквідувати цю установу вчених.

Українська Радянська соціалістична республіка в 1920-х роках ще зберігає багато рис від попередніх українських державних утворень. Варто мати на увазі, що й Українське телеграфне агентство (пізніше РАТАУ) було вперше утворене в Українській державі гетьмана П. Скоропадського влітку 1918 р., а його першим директором було призначено Дмитра Донцова. У 1922 р. в УРСР розпочинається політика українізації (в усьому СРСР – коренізації), яка передбачала запровадження української мови в середню і вищу освіту, розвиток українського книгодрукування й журналістики, широке застосування української мови в діловодстві та безпосередньому спілкуванні партійного й радянського апарату.

Далеко не відразу виявилася маріонеткова суть української радянської республіки в Радянському Союзі; до кінця 1920-х – початку 1930-х рр. вона зберігає статус і значення національної держави українського народу. Цьому існують численні свідчення: дискусія про національно-історичне призначення української літератури, яку вів у 1925–1926 рр. М. Хвильовий, українські вистави в столичній харківській опері, переведення на українську мову центрального друкованого органу ЦК КП(б)У – газети «Комуніст», нарешті, численні мемуари.

Радянська влада й більшовицька партія величезного значення надавали періодичній пре-

сі як могутньому чинникові пропаганди й агітації за здійснення своїх програмних завдань. Ідеологічну обробку населення мусили забезпечувати численні газети й журнали, що видавалися масовими накладом, коштували дуже дешево й надходили до кожної хати-читальні в найвіддаленішому селі. У структуру ЦК КП(б)У був заснований відділ друку, відділ агітації і пропаганди (агітпроп), які контролювали агітаційну та пропагандистську роботу партії через пресу. До 1928 р. ще існувала можливість мати кооперативні видання, бодай формально непідконтрольні комуністичній партії. З 1928 р. й така можливість зникла.

На названі відділи, які дублювалися в структурах окружкомів і райкомів, покладалася функція забезпечити організацію робськорівського руху, створення й розширення мережі дописувачів до щоденних масових газет. У перші роки існування цього руху сількорівські дописи з місць використовувалися як доноси на антирадянські висловлювання і виступи заможного селянства, а робкорівські – у боротьбі з спеціалістами, яких весь час підозрювали в шкідництві. Унаслідок чого сількорів винищували, що, в свою чергу, служило підставою для розв'язування червоного терору. Набула широкого розголосу т. зв. Димівська справа 1924 р. (за назвою села Димівка Миколаївської обл.), яка дала матеріал А. Головкові для створення класики соцреалізму – роману «Бур'ян» (1927).

Названі відділи видавали свої спеціалізовані часописи «Червона преса» (Харків, 1925–1934, №№ 1–174; спершу місячник, з 1930 – двотижневик), «Робськор» (Харків, з 1934 – Київ, 1927–1941, виходив з різною періодичністю: один, два і три рази на місяць, ред. І. Сазонов). Ці журнали містили перші праці з історії більшовицької преси [63], але здебільшого – партійні матеріали в галузі ідеології, настанови щодо висвітлення подій і явищ внутрішнього життя, інструкції по боротьбі з шкідниками, саботажниками, спекулянтами. Суворо було заборонено відображати правду життя, робськор виховувався передусім у дусі вірнопідданої служби й відданості правлячому режимові.

Ці й же меті були підпорядковані численні книжки, що видавалися для цієї аудиторії: М. Дмитрієва «Техника газеты. Опыт практического пособия для газетных работников» (Х., 1928), А. Земляного «Проти буржуазних та опортуністичних теорій у газетознавстві» (Х., 1931), П. Романова «Форми й методи роботи

преси за реконструктивного періоду» (Х., 1931), І. Ізгура «Міжнародне листування й рабкорство» (Х., 1931), М. Олександрова і С. Юльського «Як робити радіогазету» (Х., 1931) та ін.

Радянській владі були потрібні, зрозуміло ж, не тільки донощики з місць – робітники, – але й професіонали, які добре знали журналістську справу. Від середини 1920-х років у СРСР розгортається створення мережі державних інститутів журналістики – вищих навчальних закладів з підготовки кадрів для періодичної преси. У радянській Україні таку роль виконував Український комуністичний інститут журналістики (УКІЖ, 1926–1941). Це був навчальний заклад «суворого режиму», цілком підконтрольний ЦК КП(б)У. Багато про що свідчить такий факт: у 1938 р. набір УКІЖа був розформований рішенням партійного керівництва, якому здалося, що до складу першкурсників зараховано забагато сільської, а відтак й української за мовою й характером, молоді [26].

Викладацький корпус підбирався на засадах особливого вірнопідданства. Але для викладання української мови керівництво інституту мусило запрошувати справжніх фахівців своєї справи. Так серед викладачів опинилися Л. Ю. Догадько і Ю. В. Шевельов. Останній залишив велику мемуарну працю про своє життя «Я – мене – мені... (і довкруги)» [136], де в першому томі «В Україні» розповів про своє викладання в інституті, практичну відсутність у ньому наукових студій. Єдиний збірник «Наукові записки Українського комуністичного інституту журналістики» (Х., 1940) був «зорганізований і приведений до публікації» [136:198] самим Ю. В. Шевельовим. Із симпатією він згадує свого учня Д. М. Прилюка (у майбутньому відомого журналіста і вченого, декана факультету журналістики Київського національного університету імені Т. Шевченка) як допитливого студента, який задавав багато запитань і якому він допомагав «ставити перші кроки в творчому житті» [136:198]. Особливого, помітного сьогодні внеску в розвиток української науки про журналістику УКІЖ так і не зробив.

Протилежне необхідно сказати про Книжкову палату, що була заснована 1922 р. у Харкові як державна науково-бібліографічна та інформаційна установа, на яку покладено завдання вести статистику друку та каталогізацію творів друку. З 1924 р. в Україні видаються державні поточні показники «Літопис

книг», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей», «Літопис рецензій».

Провідною науковою установою Книжкової палати УРСР став Український науковий інститут книгознавства (УНІК, 1922–1936), створений у Києві. Засновником і першим його директором був видатний український дослідник книги Ю. Меженко. Інститут мав чотири секції: історії книги, соціології й економіки книги, мистецтва і техніки книги (з часом – книговиробництва). З 1927 р. тут вперше відкрито бібліографічну аспірантуру.

Інститут видавав спеціалізовані журнали «Бібліологічні вісті» (1923–1931, №№ 1–25), «Труди Українського наукового інституту книгознавства» (1926–1930), «Наукові записки» (1933–1935). На сторінках журналу «Бібліологічні вісті» вперше була проведена широкомасштабна дискусія про те, що власне вважати українською журналістикою, та про засади формування її репертуару. У процесі дискусії були сформульовані ті положення, якими українська наука користується й досі – «територіально-етнографічний принцип, комбінований з принципом мови» [96:66]. Таку позицію найбільш активно відстоював В. А. Ігнатієнко [36] – завідувач бібліографічного сектору інституту. На цих засадах створені дві його найвідоміші праці: історико-бібліографічний етюд «Українська преса (1816–1923)» [37] і «Бібліографія української преси (1816–1916)» [35], які можна розглядати як кульмінацію діяльності інституту в справі вивчення української журналістики.

Разом із згортанням українізації звужувалася й робота УНІКу. У 1931 р. він зазнав істотної трансформації, знято з посади Ю. Меженка та багатьох інших працівників, безпідставно звинувачених у буржуазному націоналізмі (між ними і В. А. Ігнатієнка), припинено видання часопису «Бібліологічні вісті». Ще якийсь час інститут функціонував за інерцією попередніх років, а в 1936 р. він був остаточно ліквідований шляхом реорганізації в Науково-методичний кабінет бібліотекознавства і масової бібліографії при бібліотечному управлінні Наркомосу УРСР.

Швидше спонтанно в цей час продовжувалося нагромадження матеріалів з історії української журналістики початку XIX ст. [28]. Зате в ці роки був започаткований новий сюжет історико-журналістських досліджень – масштабне вивчення більшовицької преси, яке було розпочате відразу в двох напрямках: 1) збирання джерел, спогадів, документальних мате-

ріалів [27] та 2) створення перших аналітичних праць [63].

Однак дослідницька робота і в цій галузі не була продовжена, оскільки тоталітарна держава російського народу – СРСР – не була зацікавлена в створенні об'єктивної історії української журналістики. Навіть мемуарні праці учасників революції в Україні [як наприклад, Д. І. Ерде] були переміщені у фонди спеціального зберігання й вилючені тим самим із кола наукового пізнання.

Із західноукраїнських дослідників преси цього часу заслуговують на безумовну увагу праці багаторічного директора бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1909–1914, 1921–1937) Івана Кривецького. Він був перший, хто розшукав, дав опис і аналіз українських матеріалів часопису «Gazette de Leopold» (1776), встановивши час і спосіб зародження журналістики в Україні. Про значення цієї праці свідчить те, що друкувалася вона двічі: у журналі «Бібліологічні вісті» [48] і окремим виданням [49]. На сьогодні ця праця залишається надійним джерелом для дослідників у визначенні витоків української пресової традиції.

Проте І. Кривецький не обмежився цим. У наступному дослідженні «Початки преси на Україні, 1776–1850» [50] він запропонував широкий контекст розвитку журналістики в Західній і Східній Україні після виходу в світ першої газети, подавши облік численних німецьких, польських, російських часописів, які виходили на межі XVIII–XIX століть. По суті він створив нарис історії журналістики в Україні до Весни народів і появи першої не тільки за місцем видання й духом, але й за мовою української газети, якою стала «Зоря Галицька».

І. Кривецький мав безпосереднє відношення до створення першої в Україні регіональної бібліографії. Його матеріали «Часописи Поділля» (Вінниця, 1928) були видані Вінницькою філією Всенародної бібліотеки України при Українській АН та Кабінетом виучування Поділля. Автор спеціального дослідження із сумом відзначає, що ця ініціатива «не знайшла підтримки в інших регіонах України» [99:34].

Позбавлена інституційної підтримки, робота вчених Західної України в справі вивчення журналістики майже припинилася. Значення універсального висновку набуло твердження авторів авторитетного дослідження: «Протягом півтора десятиліття, від початку Другої світової війни до середини 1950-х років минулого

століття, журналістикознавство в Україні фактично не розвивалося» [96:75].

3. Журналістикознавчі дослідження в 1950–1980-ті роки

Новий період розвитку гуманітарних наук в Україні розпочався в період деєталінізації радянського суспільства. Новими центрами журналістикознавчих досліджень стали факультети журналістики, утворені в Київському та Львівському університетах. Ці структурні підрозділи були засновані в університетах України у відповідь на постанову ЦК ВКП(б) про ліквідацію інститутів журналістики й перенесення підготовки працівників для мас-медіа в університети (1944). Відповідно до цієї постанови в університетах Радянського Союзу були відкриті спеціальності «журналістика»: у Московському в 1945 р., в Ленінградському в 1946 р., в Харківському і Київському в 1947 р. і т. д. Проте до створення факультетів журналістики справа дійшла тільки в 1952 р.; розпорядження Ради Міністрів СРСР про створення факультету журналістики в Московському державному університеті імені М. Ломоносова з'явилося 7 червня 1952 р. Наслідуючи досвід Москви, українські керівники освіти прийняли постанову про створення з 1 вересня 1953 р. факультету журналістики в Київському університеті імені Т. Шевченка, ліквідувавши цю спеціальність у Харкові й перевівши до Києва студентів, що на ній навчалися. На наступний рік було відкрито факультет журналістики і у Львівському університеті імені І. Франка.

Університетська журналістська освіта вимагала методичного забезпечення навчальних курсів, створення підручників і навчальних посібників, підготовку в аспірантурі й докторантурі науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, що в свою чергу передбачало наявність наукової періодики, вихід монографій і збірників статей, проведення наукових конференцій тощо.

Розвитку журналістської науки сприяло створення в 1959 р. Спілки журналістів України як структурного підрозділу СЖ СРСР. Творчі спілки мали право засновувати свої періодичні органи, чим з часом і скористалися, турбуватися про підготовку й перепідготовку кадрів для радянської журналістики. Незабаром у мережі Вищої партійної школи ЦК КПУ був так само заснований факультет журналістики –

з метою підготовки керівників (головних редакторів) для радянських ЗМІ. Зрештою, журналістика як предмет наукового дослідження увійшла в коло інтересів і академічних учених.

У дослідженні історії журналістики в цей час визначилися два напрямки.

Перший був пов'язаний із вивченням історії преси XIX – початку XX ст. Уже в 1959 р. П. Я. Лещенко захистив мало не першу кандидатську дисертацію з нової спеціальності «Розвиток журналістики на Україні в першій чверті XIX ст.». Далі стали з'являтися книжки таких дослідників, як П. М. Федченко «Матеріали історії української журналістики» (К., 1959) [122], «Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку» (К., 1969) [121], О. І. Дей «Українська революційно-демократична журналістика: проблема виникнення і становлення» (К., 1959) [23], М. Д. Бернштейн «Журнал „Основа” і літературний процес кінця 50-х – поч. 60-х років XIX ст.» (К., 1959) [9], В. Т. Дмитрук «Нарис з історії української журналістики XIX ст.» (Л., 1969) [25].

Із хронології виходу цих праць видно, що планувалися вони, найбільш очевидно, в середині 1950-х років і дружно прийшли до читача в 1959 р. Деякі праці мали виразний навчальний характер. Специфіка погляду цих авторів на історію преси полягала у висвітленні її літературного дискурсу та літературно-критичної складової, у спробах виокремити найважливіші публікації та схарактеризувати їх, у відображенні нагромадження в журналістиці елементів якщо не соціалістичної, то принаймні революційно-демократичної свідомості. Принцип партійності визначав методологічний підхід учених до матеріалу: в основу викладу вони клали ленінську періодизацію історії визвольного руху в Росії, а також його вчення про дві нації і дві культури в одній нації і в одній культурі, цілком ігноруючи той масив журналістики, який кваліфікувався ними як буржуазно-націоналістичний, а насправді сприяв пробудженню української національної свідомості, формував українську національну ідентичність.

Проте незважаючи на певну методологічну вузькість цих праць, вони сильні й цінні для дня нинішнього передусім багатим фактичним матеріалом. Беззастережно до класики може бути зарахована книжка П. М. Федченка «Преса та її попередники», у якій автор уперше зібрав матеріал про інформаційну діяльність людини і людства в історичному минулому, показав виникнення журналістики з розвитку

попередніх комунікативних традицій, вписав становлення української журналістики в світовий контекст.

Кульмінацією в дослідженнях цього напрямку став перший підручник для вищих навчальних закладів «Історія української дожовтневої журналістики» (Львів, 1983), створений колективом авторів двох українських факультетів журналістики [39]. Авторів було аж дев'ятеро: п'ятеро зі Львова М. Ф. Нечиталюк, І. Л. Моторнюк, Н. О. Радванська, Й. Т. Цьох, П. М. Ящук; четверо з Києва О. І. Дей, Л. О. Суярко, П. М. Федченко, В. В. Яременко. Сьогодні, завдяки спогадам М. Ф. Нечиталюка, ми багато що знаємо про перебіг їхньої праці.

Ініціатором створення першого в Україні підручника з історії української журналістики виступив М. Ф. Нечиталюк. Його ініціативу підхопив Й. Т. Цьох – завідувач кафедри історії журналістики. Він же значився офіційно відповідальним редактором книжки, але вся реальна робота лежала на М. Ф. Нечиталюкові: він «складав проспект наукової теми, був автором кількох тематичних підрозділів, працював з львівськими і київськими авторами, редагував рукописи, організовував передруки і вичитував тексти, забезпечував бібліографічне оформлення книги» [70:306].

Проте книжка методологічно застаріла ще в процесі її виходу в світ. Політична ситуація в СРСР швидко мінялася, помирили один за одним генсеки КПРС, аж поки на цю посаду не прийшов М. С. Горбачов, проголосивши Перестройку. Через методологічну однобічність підручником було користуватися дедалі важче. Виникла ідея – підготувати його друге видання, усунувши з нього застарілі оцінки. М. Ф. Нечиталюк створив проспект другого видання книжки. «Коли я ознайомив, – згадував він, – декого з авторів з такою концепцією навчального підручника, то у них руки опустилися. Бо це означало, як слушно казали, „писати нову історію журналістики”. Але як „писати”, як „переробляти” давній посібник – ніхто до ладу не тямив. Було очевидним, що в нових перебудовних часах він вимагав докорінної переробки, до чого наш авторський колектив був просто не готовий» [70:359]. Так цей підручник у світ більше ніколи й не вийшов.

Другий напрямок історико-журналістських досліджень був пов'язаний зі створенням історії більшовицької преси початку XX ст. Тут особливе місце зайняли праці В. П. Будникова [15], М. Ф. Дмитрієнко [24], В. С. Федорченка [120], І. Б. Шоскіна [138; 139]. Методологія

цих праць збудована на партійності, яка розглядалася як головна методологічна засада, що конкретно виявлялося в цілковитому ігнорванні будь-якої іншої (крім більшовицької) преси, у витлумаченні більшовицької ідеології як єдино правильної, а всіх інших варіантів розвитку суспільства як помилкових.

У цей же час з'явилися спогади помітного працівника харківської більшовицької преси Д. І. Ерте [142; 143], які, однак, мало що давали для історії самих партійних газет (наприклад, не торкалися ні матеріалів, ні авторів), а здебільшого зосереджувалися навколо суспільно-політичної ситуації, що у ній вони виходили. Унаслідок такого однобічного підходу не тільки загальна картина історії журналістики була викривленою, але й сама більшовицька преса не могла вважатися оціненою об'єктивно.

Дещо пізніше були зроблені спроби подати узагальнюючі праці, які б стосувалися не лише преси революції і громадянської війни, але й усього радянського періоду. З цього погляду найбільш прикметні праці В. А. Рубана «І в труді, і в бою» (К., 1967) [103], В. В. Полковенка «Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні» (К., 1975) [79]. Обидві книжки присвячені ювілеям: перша 50-річчю радянської влади, друга 30-річчю перемоги в Другій світовій війні, що визначило їх характер. У них про політичну ситуацію говориться більше, ніж про власне журналістику. Сама журналістика розглядається як виконавиця вказівок комуністичної партії, позбавлена самостійних функцій.

У цьому напрямкові досліджень теж була своя кульмінація – підручник для вищих навчальних закладів «Історія партійно-радянської преси України» [38], який вийшов у світ за загальною редакцією А. З. Москаленка (К., 1989). Про нього так само необхідно сказати, що він застарів у процесі виходу в світ. Написання тексту книги й підготовка його до друку в радянські часи розтягувалися приблизно на три роки. Швидка зміна політичної ситуації не дозволяла авторам (навіть при палкому бажанні) встигнути за соціально-політичними змінами. Можливо, сьогодні правильним припущенням буде думка про те, що цим підручником українські університети так і не встигли покористуватися.

Особливість третього періоду історії українського журналістикознавства – поява помітних праць із теорії журналістики. Вони склали третій напрямок розвідок у галузі журналісти-

ки. Щоправда, відразу ж слід зауважити, що радянських учених найменше цікавила інформаційна сутність журналістики, головні дослідницькі зусилля були кинуті на вивчення природи публіцистичного мислення, його сугестивної енергії, майстерності переконувати народні маси в істинності того, що насправді було релятивною партійною позицією.

Ця тематика стала провідною в книжках Ю. А. Лазебника «Проблеми літературної майстерності в журналістиці» (К., 1963) [57] і «Публіцистика в літературі. Літературно-критичне дослідження» (К., 1971) [58], Д. М. Прилюка «Спостереження і дослідження фактів журналістом» (К., 1974) [85] і «Теорія і практика журналістської творчості». Книжка в першому виданні (К., 1973) [86] мала підзаголовок «Методологічні проблеми», а в другому (К., 1983) – «Проблеми майстерності» [87]. Під майстерністю обидва автори розуміли здатність публіцистичного слова нав'язувати читачеві позицію журналіста.

Цій проблемі було присвячене дослідження М. І. Скуленка «Убеждающее воздействие публицистики: Основы теории» (К., 1986) [106]. Традиції партійної публіцистики розглядав В. А. Качкан у книзі «Традиції і новаторство радянської публіцистики» (К., 1984) [41], де за взірць і приклад для наслідування бралися праці найвидатніших пропагандистів комуністичної партії. Публіцистика в межах радянської концепції розглядалася як найвищий рівень журналістики, який потребував від творчої індивідуальності журналіста найвищої майстерності.

Українською класикою в галузі теорії публіцистики можна вважати сьогодні праці В. Й. Здоровеги «Мистецтво публіциста» (К., 1966) [31], «У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності» (Львів, 1969) [34], «Пошуки істини, утвердження переконань. Деякі гносеологічні та психологічні проблеми публіцистики» (К., 1975) [32]. Особливість позиції В. Й. Здоровеги полягала в пошукові загальнолюдського змісту публіцистичної діяльності, у прагненні довести необхідність переконування правдою, в апелюванні до з'єднання інформаційної й сугестивної сутності журналістики.

Певним підсумком досліджень цієї групи став навчальний посібник «Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів)», підготовлений до видання групою львівських учених під керівництвом професора В. Й. Здоровеги [111]. Запропонована в цьому підручнику типологія масо-

вої інформації, жанрологія журналістики витримали іспит часом і можуть і сьогодні розглядатися як здобуток української науки.

У третьому періоді історії журналістичнознавства вперше назріли умови для появи довідкових видань, причому як загальнонаукового, як-от: словник Д. С. Григораша «Журналістика у термінах і виразах» (Львів, 1974) [21], так і ужиткового характеру, як наприклад, книжка Г. І. Вартанова «Короткий довідник газетного працівника» (К., 1989) [17].

Огляд історії журналістичнознавства був би неповним, якщо не згадати активний розвиток у цей час журналістської бібліографії – наукової дисципліни, яка, хоч і має допоміжний статус, але постачає хліб для історичних і теоретичних досліджень з журналістики. Заслугують на відзначення, зокрема, видання Книжкової палати УРСР: «Періодичні видання УРСР. 1918–1950. Журнали» (Х., 1956) [78], «Преса Української РСР. 1917–1966: Статистичний довідник» (Х., 1967) [82], «Преса Української РСР. 1918–1973. Науково-статистичний довідник» (Х., 1974) [83], «Преса Української РСР. 1918–1980: Статистичний довідник» (Х., 1981) [84].

У цей період уперше впевнено заявила про себе як про видатний центр бібліографування українських періодичних видань Львівська державна (тепер – національна) наукова бібліотека АН УРСР імені В. Стефаника, де з'явилися бібліографічні покажчики П. Г. Баб'яка з описом змісту журналів «Житє і слово» (1968) [2], «Світ» (1970) [4], «Народ» (1970) [3], «Хлібороб» (1970) [5], «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» (1978) [1] та О. Д. Кізлика з описом журналів «Друг» (1967) [44], «Зоря» (1988) [45].

У 1972 р. в Україні вперше розпочала роботу спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій зі спеціальності «Журналістика». Вона відкрилася на факультеті журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка. Ініціатором її створення та незмінним головою був декан і завідувач кафедри журналістики професор Й. Т. Цьох, а вченими секретарями такі відомі науковці, як В. Й. Здоровега (у першій каденції, 1972–1976) та М. Ф. Нечиталюк (у другій каденції, 1977–1981). До складу цієї першої в Україні спеціалізованої вченої ради входили професори: І. Дорошенко, В. Здоровега, М. Івасюта, І. Козачук, М. Матвійчук, А. Пашук, М. Сидорчук, Й. Цьох та доценти: М. Волянчук, Д. Кусько, І. Курганський, М. Нечиталюк, Ю. Петрушко, В. Хамов,

П. Ящук, М. Гурладі. Через цю спеціалізовану раду увійшли в науку відомі сьогодні учені А. Капелюшний, Й. Лось, Ф. Дисак, Н. Радванська, Ю. Шаповал та ін.

Однак у 1982 р. відкриття спецради для захисту дисертацій з журналістики домігся для себе журфак Київського університету імені Т. Шевченка. Тоді вважалося, що дві спецради для республіки з двома журфаками забагато, тож діяльність львівської спецради не була продовжена. У передмові до бібліографічного покажчика дисертаційних досліджень, що захищалися в київській спецradі, вказано: «Розгортав діяльність спеціалізованої ради і спрямовував її роботу в 1982–1984 рр. проф. Д. М. Прилюк, потім майже півтора десятиліття – проф. А. З. Москаленко» [118].

Попри визначні, на перший погляд, здобутки українського радянського журналістичнознавства, були вони здебільшого формальними, задовольняли інтереси антиукраїнського тоталітарного політичного режиму. Головною методологічною засадою науки була комуністична партійність, що визначало однобічний підхід учених до досліджуваного матеріалу: в історії – ігнорування національно-визвольного змісту української журналістики, вивчення лише робітничої та комуністичної партійної преси, у теорії – ігнорування інформаційної складової журналістики, апеляція лише до публіцистичного її складника як до такого компонента, який дозволяє з особливою силою здійснювати маніпулятивний вплив на маси. Після проголошення державної незалежності українська наука про журналістику опинилася в такій ситуації, коли дослідження провідних тем мало розпочатися спочатку, на нових методологічних засадах, зорієнтованих на гуманістичні загальнолюдські ідеали, демократичні підстави розвитку мас-медіа.

4. Наука про журналістику в добу української державності

Проголошення 1991 р. України незалежною державою, безумовно, ознаменувало новий етап у розвитку українського журналістичнознавства. Але економічна криза, що розпочалася одночасно, не дала можливості відразу розгорнути належним чином гуманітарні дослідження. Поступово ситуація все ж змінювалася на краще. Так, у 1993 р. була створена перша в Україні інституція з вивчення історії журналістики – Науково-дослідний центр

(НДЦ) періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Ініціатором його створення і першим керівником був М. М. Романюк – нині доктор історичних наук, професор, директор бібліотеки.

У проектах НДЦ пріоритетним напрямком дослідження є західноукраїнська преса. У тій ситуації, у якій опинилася українська наука про журналістику, на місце найбільш актуального завдання висунулося збирання фактичного, емпіричного матеріалу, створення бібліографічних покажчиків та довідкових видань. Від початку заснування НДЦ періодики його співробітники розпочали роботу над кількома проектами, які визначили обличчя українського пресознавства на багато років уперед.

Першим таким проектом стало створення видання «Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника» (1994–2009, Вип. 1–16) за редакцією М. М. Романюка. У цьому виданні подані біографічні довідки про українських журналістів, редакторів, письменників, державних і суспільно-політичних діячів, які працювали в журналістиці. У статтях викладені біографічні дані, оцінена журналістська творчість, організаторська діяльність в справі видання часописів, названі основні праці, які виходили окремими книжками. До багатьох статей подано бібліографію. Видання продовжується, для нього й досі не бракує імен. Кожного року з'являється новий збірник обсягом до чотирьох сторінок. Якщо в процесі подальшої роботи вдається відшукати нові дані про особу, репрезентовану в попередніх випусках, то видання вміщує статті в рубриці «Доповнення до персоналій №№ випуску», розширюючи й уточнюючи попередню інформацію.

Другим важливим проектом стало створення цілої низки бібліографічних досліджень на підставі розробленої в НДЦ періодики «Схеми повного бібліографічного опису періодичного видання» [98]. Сьогодні, коли вже позаду 17 років плідної праці Центру, важко вичерпно не те що проаналізувати, але й просто назвати здобутки його учених у галузі бібліографії, тому скажемо лише про найважливіші, як-от: «Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.» (1998–2003, т. 1–5) [74], праці М. М. Романюка і М. В. Галушко «Українські часописи Львова (1848–1939)» (2001–2003, т. 1–3) [101], тих же авторів «Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.)» (1999) [102], тих же авторів «Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.)» (1996) [100],

К. Кирилишина «Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.)» (2007, т. 1–2) [43], І. З. Павлюка «Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917–1939 рр.)» (1997) [73]. Більш докладно праця бібліографів НДЦ періодики відображена в дослідженні директора ЛННБУ ім. В. Стефаника «До історіографії бібліографії української преси XIX–XX ст.» [97].

Працівники Центру дуже добре розуміли, що бібліографія, за всієї її важливості, є допоміжною історичною дисципліною, а відтак, створили своє періодичне видання (річник) «Збірник праць Науково-дослідного центру періодики» (1993–2009, Вип. 1–17), у якому публікуються аналітичні дослідження з різних галузей знання, пов'язаних із функціонуванням мас-медіа. Керування збірником здійснює редакційна колегія на чолі з відповідальним редактором М. М. Романюком. Збірник ліцензований ВАК України як фахове видання з напрямку «Соціальні комунікації». У процесі роботи над ним усталилася його структура. Матеріали подаються в чотирьох розділах: «Історія української журналістики», «Українська періодика як історичне джерело», «Теорія і практика преси», «Українська журналістика в іменах».

За цими ж чотирма напрямками формується проблематика й третього проекту НДЦ періодики – всеукраїнських наукових конференцій «Українська періодика: історія і сучасність». Перша така конференція пройшла 9–10 грудня 1993 р., остання за часом, десята, – 31 жовтня – 1 листопада 2008 р. Матеріали кожної конференції виходили окремими книжками до початку їх роботи. Коло їх учасників повсякчас розширювалося: у першій брали участь 68 науковців, у десятій – 190, книга з матеріалами першої конференції мала обсяг 17 д. а., десятої – 45. Конференції стали потужним поштовхом у розвитку українського пресознавства, перетворилися на форуми дослідників української преси, де відбувається оприлюднення найголовніших результатів дослідження, обмін досвідом у справі вивчення української преси.

Уже на першій конференції було констатовано, що Україна після проголошення незалежності стала єдиною великою державою у світі, яка не мала національної бібліографії друкованого слова. «Її складовою мав би стати і репертуар української преси, якого з огляду на історичні обставини не вдалося підготувати» [116:3]. Тому у Львівській національній

науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, за словами її директора М. М. Романюка, «вирішено розпочати виконання одного з найважливіших завдань Відділення «Науково-дослідний центр періодики» – видання повного реєстру української преси, що виходила в Україні та світі у XIX–XX ст.» [97:49]. З огляду на це головним проектом Центру стала підготовка багатотомного (поки що у невизначеній кількості томів) видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження». У 2007 р. вийшов перший том цього монументального видання, який охопив хронологію 1812–1890 рр. [117]. Готуються до друку ще два томи, триває робота над наступними.

Наукова й організаторська діяльність відділення «НДЦ періодики» Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника сприяла активізації бібліографічних розвідок у різних регіонах нашої держави. Заслужують на увагу зусилля київських науковців, які підготували й видали бібліографічні покажчики періодичної преси Катеринославської [75], Полтавської [77] й Подільської [76] губерній. Заслужують на увагу тематичні бібліографічні довідники [136; 136], покажчики змісту журналів [11; 128; 105].

У цьому контексті цілком поважною виглядає й праця над бібліографічним опрацюванням провідних харківських газет працівниками Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, які створили бібліографічні покажчики «Харьков и губерния на страницах газеты „Харьковские губернские ведомости“» (Х., 1993–1998. – Вип. 1–6) та «Харьков и губерния на страницах газеты „Южный край“» (Х., 2002–2009. – Вип. 1–5). Сьогодні бібліографування періодики ведеться в усіх наукових бібліотеках України.

Незважаючи на це, ще досить значна кількість часописів залишається неопрацьованою, чекає уваги до себе не тільки бібліографа, але й історика журналістики. Проблеми створення репертуару української преси і національної бібліографії залишаються актуальними. На чергу дня в останній період висунулася проблема доступу науковців до часописних першоджерел, оскільки багато з них перебувають у такому лихому стані, що бібліотеки бояться видавати їх користувачам навіть високого наукового статусу. Перед бібліотеками стоїть актуальне завдання – зберегти для нащадків малодоступні періодичні видання, що можна зробити за допомогою переведення газет і журналів на електронні носії. Цей процес розпочато

в наукових бібліотеках України, але йде він занадто повільно з огляду на залишкове фінансування сфери культури в Україні.

Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ЛННБУ ім. В. Стефаника НАН України й досі залишається єдиною академічною установою, діяльність якої спрямована на вивчення журналістики. Головна ж місія в розвитку журналістикознавчих досліджень покладена на українські вищі навчальні заклади, переважно університети. Згідно із Законом України «Про освіту» (1993) вищі навчальні заклади отримали право самостійно формувати структуру спеціальностей відповідно до потреб своїх регіонів у спеціалістах з вищою освітою, ці нові спеціальності можуть відкриватися за умов дотримання державних стандартів підготовки спеціалістів.

Сфера журналістики, розвиток якої штучно гальмувався за радянських часів, у роки незалежності пережила вибухове розширення, а це означає, що вона потребувала великої кількості спеціалістів, здатних забезпечити її фахове функціонування. Професія журналіста виявилася дефіцитною, затребуваною, що спричинило увагу до неї з боку вищих навчальних закладів, для яких відкрити спеціальність «Журналістика» – означало відповісти на соціально актуальний запит сучасності. Спочатку на цей запит відгукнулися північні національні університети України, такі, як Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Луганський національний університет імені Т. Шевченка, Ужгородський національний університет. Потім до них приєдналися університети Запоріжжя, Сум, Полтави, Маріуполя, Бердянська, Вінниці, Тернополя, Луцька, Рівного та інших міст України. На сьогодні спеціальності з напрямку «Журналістика та інформація» репрезентовано приблизно в п'ятдесяти вищих навчальних закладах нашої країни.

У цих умовах бурхливого розвитку журналістської освіти необхідне було утворення сильного освітньо-наукового центру, який би виступив організатором освіти і науки, забезпечив галузь основними правовими документами (умовами ліцензування та акредитації, освітньо-кваліфікаційними характеристиками, освітньо-професійними програмами, ін.), можливістю підготовки кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі й докторантурі, стажування викладачів тощо. Таку роль в Україні став віді-

гравати Інститут журналістики Київського національного університету імені Т. Шевченка. Особливо ці процеси посилювалися з обранням на посаду директора Інституту професора В. В. Різуна (2000).

Кандидатську дисертацію «Визначення теми тексту: проблема редакторського аналізу» В. В. Різун захистив у 1988 р., працюючи на кафедрі стилістики. Його захоплення комп'ютеризацією видавничої галузі стало темою наступних його наукових досліджень і переросло в докторську дисертацію «Моделювання і технологія редакторських систем» (1996). Він виступив співавтором кількох підручників і довідників з української мови. Але надалі свої наукові інтереси зосередив здебільшого на напрямках журналістського фаху. У 1996 р. вийшов у світ його підручник «Літературне редагування» [90], у 2003 р. «тексти лекцій» – «Маси» [91], у 2004 р. – книжка «Основи журналістики у відповідях та заувагах» [92], у 2008 р. – підручник «Теорія масової комунікації» [95].

Професор В. В. Різун був ініціатором створення спеціальності «Видавнича справа та редагування», випускової кафедри з цієї спеціальності в Інституті журналістики. З 1996 р. він завідував кафедрою журналістської майстерності, але згодом домігся її трансформації в кафедру журналістської майстерності та редакційно-видавничої справи. Розуміючи, що сфера журналістики бурхливо розвивається, у тому числі й за рахунок дедалі активнішого запровадження нових інформаційних технологій, він у 2003 р. створив в Інституті журналістики і сам очолив кафедру теорії масових комунікацій, яка була перейменована в 2009 р. на кафедру соціальних комунікацій.

Під керівництвом професора В. В. Різун активно працює Науково-методична комісія Міністерства освіти і науки України, яка регулярно проводить свої засідання, розробляє й затверджує програмні документи галузі, рецензує й присвоює грифи Мінвузу підручникам і навчальним посібникам, надає методичну допомогу новим центрам підготовки майбутніх журналістів.

Важлива тема наукових студій професора В. В. Різун – журналістська педагогіка, історія журналістської освіти в Україні, загальні методичні засади та конкретні практики підготовки працівника для мас-медіа. Про це його праці: «Журналістська освіта в Україні» [88], «Педагогічні технології в журналістській освіті» [93], «Проблеми і перспективи розвитку журналістської освіти в Україні початку XXI сто-

ліття» [94], «Ідея журналістської освіти в контексті дискурсу про університет» [89], ін. Провідна ідея концепції журналістської педагогіки В. В. Різун полягає в тому, що найкращу професійну підготовку майбутньому працівникові медіа забезпечує університет, а не курси при редакціях чи спілках журналістів. «Ідея університетської освіти, – слушно вважає автор, – це прогресивна ідея, а крім того, в її класичному вимірі співзвучна ідеї класичного журналізму, як явищу, концептуально близькому самій ідеї Університету, цінностями якого є академічна свобода і автономія управління» [89:4].

Кафедру реклами та зв'язків з громадськістю Інституту журналістики з часу її створення очолює професор В. Ф. Іванов, який у 1991 р. захистив кандидатську дисертацію «Проблеми виробничої праці учнів і студентів на сторінках молодіжної преси України», а в 1996 р. – докторську дисертацію «Методологія та методика дослідження змісту масової комунікації».

У 1990-х рр., коли на навчальну літературу з журналістики в Україні стояв особливий голод, велику роль у навчальному процесі відіграли підручники, співавтором яких виступив В. Ф. Іванов – «Масова інформація» (1997) [64], «Основи масово-інформаційної діяльності» (1999) [72]. Ініціатором створення цих підручників та їх співавтором виступив також тодішній директор Інституту журналістики професор А. З. Москаленко.

Створена професором В. Ф. Івановим Академія української преси (АУП) систематично проводить семінари і тренінги серед викладачів і практикуючих журналістів, збагачуючи їх професійним досвідом, знайомлячи з практиками провідних зарубіжних організацій масової інформації. Важливою для медійного простору України є видавнича діяльність АУП, зокрема здійснення перекладів і видання книжок авторитетних зарубіжних дослідників масової комунікації, як-от: «Новинна журналістика» З. Вайшенберга (2004), «Пошук і збір інформації» М. Халера (2006), ін.

Професор В. Ф. Іванов сьогодні – один із провідних фахівців у галузі журналістської деонтології. Висвітленню етичних та правових засад діяльності журналіста в українському інформаційному просторі присвячені його книжки «Законодавство про засоби масової інформації: український та зарубіжний досвід» (1999), «Медіа та політреклама у дзеркалі закону» (2001), підручник «Журналістська етика» (2006), виконаний у співавторстві з В. Є. Сердюком.

Кафедру історії журналістики Інституту журналістики очолює професор Н. М. Сидоренко. Її кандидатська дисертація «Естетичні особливості публіцистичної творчості» була захищена в 1985 р., а докторська «Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми національно-духовного самоствердження» – у 2000 р. Захистові дисертації передувало видання праці «Національно-духовне самоствердження» (2000, Ч. 1–3), де були оприлюднені основні результати дослідження.

З ініціативи Н. М. Сидоренко та за її активної участі 1995 р. заснований Дослідницький центр історії української преси – громадська організація, спрямована на забезпечення розвитку історико-журналістських досліджень. Серед досягнень організації – видання хрестоматії «Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття» (1999) [65], яка істотно поліпшила вивчення в українських університетах історії журналістики ХХ ст. Н. М. Сидоренко упорядковувала також хрестоматію «Потужна сила рідного слова» (Полтава, 2005) [80], де зібрані матеріали з епохи відродження українського друку в Росії після Першої російської революції.

Кафедру видавничої справи та редагування Інституту журналістики сьогодні очолює професор М. С. Тимошик. У 1991 р. він захистив кандидатську дисертацію «Молодіжна преса України: структура, функціонування, управління на сучасному етапі (1985–1990 роки)», у 1997 р. – докторську «Українознавчі проблеми в науковій, публіцистичній, редакторській і видавничій діяльності Івана Огієнка».

У 1999 р. М. С. Тимошик заснував науково-видавничий центр «Наша культура і наука», у якому здійснюється підготовка до друку, наукове опрацювання рукописної спадщини Івана Огієнка та інших важливих для журналістської науки видавничих проєктів. Серед них на особливу увагу заслуговує видання хрестоматії «Історія української преси ХХ століття» (2001) упорядником якої виступив О. Г. Мукомела [40], підручники та монографії самого М. С. Тимошика «Історія видавничої справи» (К., 2003) [114], «Видавничий бізнес» (К., 2005) [113]. Цікавим виявився проєкт «Історія одного журналістського курсу» (2008), створений М. С. Тимошиком у співавторстві з Г. І. Дацюк і К. П. Таран з нагоди 30-ліття випуску 1977 року. Книжка зі статусом навчального посібника – справжній мемуарний скарб, який надає новому поколінню студентів

відомості про те, як жили й навчалися журналістики їхні попередники в 1970-х роках.

Наймолодшу кафедру Інституту журналістики – електронних видань і медіадизайну, створену в 2009 р., очолює професор Б. І. Черняков. Докторську дисертацію «Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації (від виникнення до середини ХІХ століття)» він захистив у 1998 р. Відтоді він залишається провідним автором численних наукових праць, навчальних посібників, підручників у галузі вивчення зображальної журналістики: «Народження фотожурналістики» (1996) [133], «Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації: Люстрована періодика від виникнення до середини ХІХ століття» (К., 1998) [132], «Зображальна журналістика в газеті, журналі та книзі ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.» (2006) [131]. Другий напрямок наукової діяльності Б. І. Чернякова – створення бібліографічних довідників з різноманітних галузей журналістикознавства. Найвидатніші з них – «Засоби масової інформації зарубіжних країн» (К., 2004) [130], «Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді (ХІХ – початок ХХ ст.)» (Л., 2005) [129], «Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.» (К., 2005) [134].

Сьогодні в Інституті журналістики успішно працюють доктори наук, професори О. Д. Понмарів, Н. П. Шумарова, К. С. Серажим, О. К. Мелешенко, А. А. Бойко, О. Ф. Коновець, М. К. Василенко, І. П. Мегела, А. М. Мамалига. Кожний з них розробляє свою проблематику, є автором монографій і підручників, здійснює підготовку аспірантів і докторантів, а відтак, заслуговує на окрему розмову, на яку просто не вистачає місця в короткому нарисі з історії науки.

Науковці Інституту журналістики особливо гостро відчували швидку трансформацію своєї наукової галузі і ставили питання про її усамоствінення, створення галузі, у якій були б репрезентовані науки, пов'язані з вивченням комунікаційних процесів у суспільстві. Робота в цьому напрямку завершилася тим, що Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 1718 від 13 грудня 2006 р. про доповнення до переліку галузей науки, з яких можуть присуджуватися наукові ступені. Комплекс дисциплін, пов'язаних із журналістикою, віднесений тепер до галузі під № 27 – «Соціальні комунікації». Галузь об'єднує такі спеціальності: 27.00.01 – «Теорія й історія соціальних комуні-

кацій»; 27.00.02 – «Документознавство. Архівознавство»; 27.00.03 – «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство»; 27.00.04 – «Теорія та історія журналістики»; 27.00.05 – «Теорія та історія видавничої справи та редагування»; 27.00.06 – «Прикладні соціально-комунікаційні технології»; 27.00.07 – «Соціальна інформатика».

Зазнала трансформації й освітня галузь. Постановою Кабінету Міністрів України за № 58 від 27 січня 2007 р., якою запроваджується новий перелік напрямів, згідно з якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, зроблено переформатування нашої спеціальності. Запроваджений перелік передбачає відкриття нової освітньої галузі знань 0303, яка дістала назву – «Журналістика та інформація». До неї увійшли такі напрями (спеціальності) підготовки бакалаврів: 6.030301 – «Журналістика»; 6.030302 – «Реклама і зв'язки з громадськістю (за видами діяльності)»; 6.030303 – «Видавнича справа та редагування».

В Інституті журналістики створено дві спеціалізовані вчені ради, які розпочали захист дисертацій з нових спеціальностей у галузі соціальних комунікацій: перша рада зі спеціальностей 27.00.04 – «Теорія та історія журналістики»; 27.00.05 – «Теорія та історія видавничої справи та редагування» (голова професор Н. М. Сидоренко); друга рада зі спеціальностей 27.00.01 – «Теорія й історія соціальних комунікацій» і 27.00.06 – «Прикладні соціально-комунікаційні технології» (голова професор В. Ф. Іванов).

Інститут журналістики є визначним центром наукової періодики, у якій висвітлюються різноманітні проблеми, пов'язані з розвитком і функціонуванням мас-медіа. З 1958 р. ще на факультеті журналістики Київського університету імені Т. Шевченка було створено часопис «Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Журналістика», який виходить і нині. Від 2000 р. (часу запровадження ВАК України статусу фахових видань) в Інституті журналістики видаються часописи «Наукові записки Інституту журналістики», «Українське журналістикознавство», «Масова комунікація». Головним редактором загальноінститутських видань є професор В. В. Різун.

Практично кожна кафедра Інституту має своє окреме періодичне видання: кафедра мови і стилістики видає часопис «Стиль і текст» (гол. ред. Н. П. Шумарова), кафедра історії

журналістики – журнал «Образ» (гол. ред. Н. М. Сидоренко), кафедра міжнародної журналістики – щорічник «Українська журналістика в контексті світової» (гол. ред. О. К. Мелешенко), кафедра видавничої справи та редагування – журнал «Редактор і видавець» (гол. ред. М. С. Тимошик).

Інститут журналістики на початку державної незалежності взяв на себе почесну й важку місію флагмана розвитку української науки про журналістику і відтоді успішно виконує її.

Другим видатним центром журналістської освіти і науки в Україні залишається факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, де зібрано потужний науковий колектив. Його лідером і безперечним авторитетом заслужено вважався професор В. Й. Здоровега (1930–2006), з 1972 р. завідувач кафедри теорії і практики журналістики, декан у 1959–1962 і 1986–1996 рр. Про його дослідження в галузі теорії публіцистичної творчості вже йшлося. У період незалежності він сприймався як метр української науки про журналістику, автор підручників «Вступ до журналістики: курс лекцій» (Л., 1994, 2-е вид. 1998), «Теорія і методика журналістської творчості» (Л., 2000, 2-е вид., 2004, 3-е вид. 2008). У книжці «Про журналістику і журналістів» (Л., 2004) [33] зібрані статті, есе, виступи, діалоги про професію журналіста, її трансформацію в незалежній Українській державі, підготовку молодих журналістів в українських університетах. Праці та досвід В. Й. Здоровеги й сьогодні сприймаються як класичне надбання української науки про журналістику [Див. докладніше у кн. : 19].

Від 1993 р. кафедру радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені І. Франка очолює професор В. В. Лизанчук. Кандидатську дисертацію «Педагогічні проблеми підвищення ефективності впливу радіо і телебачення на соціалізацію підлітків» він захистив у 1977 р., а докторську «Засоби масової інформації і формування громадянської позиції молоді» – у 1993 р. Наукова праця В. В. Лизанчука в добу незалежності зосереджена на двох напрямках. Перший складають праці з професійної підготовки радіожурналіста. В українських університетах широко використовуються його підручники «Радіожурналістика: засади функціонування» (Львів, 2000), «Основи радіожурналістики» (2006) [61].

Другий напрямок – це праці, зосереджені навколо проблем функціонування української

мови в російських державах (царського і радянського зразка), виборювання нею права бути повноважним інформаційним репрезентантом молоді української політичної нації. Проблема русифікації України розкрита в диалогії «Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні» (Львів, 1995) та «Кайдани ще кують: факти, документи, коментарі про російщення в Україні» (Львів, 2004). У хронологічно останній книжці з цього циклу «Геноцид, етноцид, лінгвоцит української нації: хроніка» (Львів, 2008) з її сторінок говорять документи [60], які переконують краще і глибше, ніж будь-які аналітичні докази.

Яскравим представником нової школи в українському журналістикознавстві, яка зорієнтована на адаптацію на українському національному ґрунті здобутків світової комунікативістики, є професор Б. В. Потятиник. Кандидатську дисертацію «Соціально-психологічні аспекти впливу ЗМІ на аудиторію» він захистив у 1991 р., а докторську «Патогенний текст у масовій комунікації: ідентифікація, типологія, нейтралізація» – у 1997 р. Головний напрямок його досліджень – тоталітарна журналістика, способи творення патогенного тексту та його вплив на масову свідомість. Він реалізований у дослідженнях, що вийшли окремими книжками: «Тоталітарна журналістика» (Львів, 1992), «Патогенний текст» (Львів, 1996, у співавторстві), «Екологія ноосфери» (Львів, 1997).

У 1999 р. Б. В. Потятиник виступив ініціатором створення і став першим керівником Інституту екології масової інформації при Львівському національному університеті імені І. Франка. Найголовніше дослідження Б. В. Потятиника – книжка «Медіа: ключі до розуміння» (2004) [81], у якій запропоновано семіоцентричну модель світобудови, що має заступити людиноцентричну модель. За Б. В. Потятиником, людина не помітила, як потрапила під владу дискурсу, опинилася в текстовому полі. Медіа є плодом, який людство виносило в своєму лоні, але який людству не належить. Людина з господаря перетворилася на раба медіа, стала інструментом, за допомогою якого здійснюється реалізація якоїсь анонімної семіотичної структури. Філософські побудови Б. В. Потятиника є дискусійними, але цікавими, дають поживу для мислення, обговорення сучасних та перспективних проблем медіа. Докладніше розгляд його книжки див.: [66:469–477].

На окрему розмову заслуговує подвижницька праця завідувача кафедри української преси ЛНУ імені І. Франка в справі вивчення української журналістики С. А. Костя – автора низки досліджень, керівника проекту «Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст.» (2002, Ч. 1–2) [68; 47]. Підсумком його багаторічної праці в цій галузі стала книжка «Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування)» (Львів, 2006) [46].

С. А. Кость із своїми співавторами (там, де вони в нього були) вперше підійшов до невідомого, приховуваного за радянських часів матеріалу, вивів його з хаосу в стан упорядкованості, систематизував, запропонував нові методологічні засади опрацювання й аналізу, засновані на державницькій ідеології. Він показав, як цілком реально українська журналістика впродовж першої половини ХХ століття перетворювалася на вагомий соціальний інститут, формувала свідомість українського народу, гуртувала його в націю, готувала до боротьби за свою державу. Див. докладніше розгляд праць С. А. Костя [66 : 488–499.]

Важливою для українського наукового простору є праці декана факультету журналістики ЛНУ ім. І. Франка професора М. П. Присяжного, зокрема, його монографія «Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток, тематична політика (1945–1953)» (Львів, 2000), яка постала внаслідок тісної співпраці автора з Українським вільним університетом у Мюнхені, де він працював кілька років на викладацьких і керівних посадах. Ця книжка й досі залишається єдиним джерелом, у якому цілісно репрезентовано здобутки в галузі журналістики української еміграції в післявоєнній Німеччині, коли там бурхливо розвивалася українська література, культура, театр.

Корисними й потрібними для науки й навчального процесу є підручники й монографії професора О. Д. Кузнецової «Журналістська етика та етикет» (Львів, 1998) [54], «Аналітичні методи в журналістиці» (Львів, 1997, 2-е вид. 2003) [53], «Засоби й форми сатири та гумору в сучасній українській пресі» (Львів, 2003) [55], «Засоби масової комунікації» (Львів, 2005) [56], книжки професора І. В. Крупського «Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.)» (Львів, 1995) [52], «Львів: місто газет і журналів» (Львів, 2006) [51].

Факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка має свої наукові часописи в галузі журналістики. Це передусім – «Вісник Львівського університету. Серія Журналістика», який видається з 1958 р.; редагується редакційною колегією під головуванням декана факультету. У роки незалежності створили свої часописи окремі кафедри. З 1995 р. розпочав виходити «Збірник праць кафедри української преси» (редактор – завідувач кафедри С. А. Кость). З 2002 р. збірник трансформований у часопис «Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Збірник праць кафедри української преси і дослідницького центру історії західноукраїнської преси» (з попереднім складом редакційної колегії й редактором). Особливість цього періодичного видання в тому, що воно містить не тільки наукові праці, але й твори з творчого доробку (як публіцистичні, так і літературні) його авторів. З 1997 р. свій часопис «Теле- та радіожурналістика» розпочала видавати кафедра радіомовлення і телебачення (головний редактор – В. В. Лизанчук). З 2004 р. Б. В. Потятиник видає журнал «Медіакритика», залучаючи до нього широке коло науковців і працюючих журналістів для обговорення проблем свободи слова, журналістської майстерності, застосування новітніх технологій в комунікативній діяльності.

Факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка і сьогодні залишається видатним центром розвитку журналістської науки. При цій нагоді важливо нагадати слова незабутнього В. Й. Здоровеги, який вважав, що «львівська школа журналістики» цілком реально існує як «явище аж ніяк не локальне, а загальноукраїнське» [33 : 98].

Лише в період незалежності українським науковцям, які працювали в університетах материкової України, стали відомі надбання в галузі журналістикознавства видатних діячів української діаспори. Серед численних праць у цьому нарисі варто виокремити бодай три найважливіші книжки.

Історія створення першої з них [14] цікава і повчальна. Створювати курс «Основи журналізму» розпочав в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина) професор Ольгерд-Іпполіт Борковський (1885–1939), вважаючи, що українська спільнота в еміграції повинна мати своїх кваліфікованих і знайомих журналістів. Першу частину своєї книжки він завершив у 1937 р., висвітливши

такі питання, як значення історії преси для навчання майбутніх журналістів та становлення її сучасного обличчя, проблематика преси, методи збирання й укладання новин, способи викладу інформації в різноманітних жанрах, організація роботи в редакціях. У цей час автор захворів і не зміг довести своєї праці до завершення, а невдовзі й помер.

Тоді його справу взявся завершити Степан Сірополко (1872–1959) – професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага). Він написав другу частину «Основ журналізму», виклавши в ній такі питання, як формування за допомогою преси громадської думки, завдання публіцистики, особистість журналіста, етика журналіста та правове забезпечення діяльності преси, професійні організації журналістів, завдання української преси в справі розвитку духовної культури народу. Таким чином, книжка була врятована й вийшла в світ уперше в Подєбрадах 1941 р. Незважаючи на те, що вона вже належить історії, у багатьох своїх положеннях вона аж ніяк не застаріла і серед інших джерел може правити за навчальний посібник з теорії та практики журналістики.

Видатним досягненням українського пресознавства є наукова діяльність Аркадія Животка (1890–1948) – професора Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Довгі роки він вивчав історію української журналістики, ставши видатним фахівцем у цій галузі. Те, що його численні статті з цієї галузі й досі не зібрані й не видані окремою книжкою, – велика втрата для української гуманітарної науки. З початком роботи над «Енциклопедією українознавства» за редакцією В. Кубійовича А. П. Животкові було доручено величезну тему – історія української преси. Йому належать численні гасла з перших томів словникової частини енциклопедії і стаття «Преса» в загальній частині. Свої величезні знання він узагальнив у фундаментальній праці «Історія української преси», перше видання якої вийшло в Ашафенбурзі (Німеччина) в 1946 р.

Після «Нарису історії україно-руської літератури до 1890 р.» І. Франка праця А. П. Животка – наступне видатне досягнення на полі історії української журналістики. Автор запропонував тут свою періодизацію історико-журналістського процесу, упорядкував корпус класики, висвітлив розвиток української журналістики в підавстрійській і підросійській частинах України, довів свою історію до поча-

тку Другої світової війни. Він підтримав традицію І. Франка розглядати журналістику як потужне джерело формування української національної ідентичності, подавати її реальну боротьбу за виживання, зображати її на широкому тлі суспільно-політичного життя. Перевидана двічі [29; 30], книжка А. Животка стала надійним навчальним посібником для багатьох студентів, які вивчали по ньому історію української журналістики.

Важливим внеском у концептуальне розв'язання історії української журналістики з погляду її національно-визвольного контенту є праця Ю. Л. Тернопільського «Українська преса з перспектив 150-ліття» [112], що вийшла на Американському континенті в 1974 р. Ю. Тернопільський із запізненням на вісім років цією книгою відгукнувся на замовчаний радянською наукою ювілей – 150-ліття української журналістики, яка, на його думку, зародилася в харківських виданнях 1816 р. («Украинский вестник», «Харьковский Демокрит»). За Ю. Тернопільським, Україна б мала гучно відсвяткувати ювілей народження своєї преси, але цього не сталося, що послужило ще одним доказом колоніальної залежності України від імперського центру.

Особливість цієї праці полягала в тому, що в ній розглядалися і вводилися в історичний контекст ті пресові явища та персоналії, які старанно замовчувалися в радянській науці. Понад те, автор уперше поставив питання про те, що радянська журналістика українською мовою не може насправді вважатися цілком українською, оскільки ідеологічно обслуговує окупаційний режим. Будучи статистиком за основним фахом, Ю. Тернопільський понад сорок років вивчав українську журналістику як аматор, що дозволило йому зібрати унікальний статистичний матеріал українського періодичного друку й подати його в кількох таблицях, запропонувати старанно зібрану бібліографію досліджень з історії української журналістики. На завершення книги він подав (за допомогою співавторів) короткі історико-біографічні довідки про провідних українських журналістів, в тому числі про тих, чий імена було заборонено згадувати без лайливих слів у радянській науці: М. Грушевського, С. Петлюри, С. Єфремова та ін.

Хоч і з запізненням, праці діаспорних авторів сьогодні включені в процеси розвитку української науки про журналістику, широко цитуються сучасними дослідниками, що свідчить про адаптацію їхніх поглядів і оцінок новітнім українським журналістикознавством.

Разом із поширенням журналістської освіти в різні навчальні центри України розвивається й журналістська наука, створюються й захищаються кандидатські й докторські дисертації, з'являються нові книжки. Поруч з Київським національним університетом імені Т. Шевченка і Львівським національним університетом імені І. Франка на репрезентацію в українському журналістикознавстві претендують відомі вчені регіональних університетів: Дніпропетровського: Б. Д. Бурак – автор книжки «Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуальної творчої свідомості» (Дніпропетровськ, 2001) [16], А. А. Бойко – автор дослідження «Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль» (Дніпропетровськ, 2002) [13]; В. М. Владимиров – представник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, автор книги «Журналістика, особа, суспільство: проблема розуміння» (К., 2003) [18]; Ю. Е. Фінклер – представник Української академії друкарства, автор дослідження «Мас-медіа та влада: технологія взаємин» (Львів, 2003) [123]; В. М. Галич – представник Луганського національного університету імені Т. Шевченка, автор книги «Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності» (К., 2004) [20]; Е. Г. Шестакова – представниця Донецького національного університету, автор дослідження «Теоретичні аспекти співвідношення текстів художньої літератури і масової комунікації: специфіка естетичної реальності Нового часу» (Донецьк, 2005) [137]; О. В. Богуславський – представник Класичного приватного університету (Запоріжжя), автор книжки «Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії» (Запоріжжя, 2008) [12].

Це, зрозуміло, далеко не повний перелік досягнень української науки про журналістику. Не всі науковці залишилися на попередньому місці роботи, дехто перейшов до іншого навчального закладу, але за кожним з названих учених стоїть перспектива створення своєї наукової школи, формування науково-педагогічного колективу, якому по плечу розв'язання найскладніших завдань у справі розвитку науки і професійної підготовки майбутніх журналістів.

Про якісне зростання журналістської науки свідчить заснування в регіональних університетах своїх наукових часописів: як-от: «ЕХ

PROFESSO», який з 1999 р. видає факультет систем і засобів масової комунікації Дніпропетровського національного університету (редактор – професор В. Д. Демченко), «Діалог: Медіа-студії», який з 2004 р. видає Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (редактор О. В. Александров), розпочали життя вісники університетів, які раніше мали серію Журналістики, а тепер переформатовуються в Соціальні комунікації.

Ще одним показником професійного зростання журналістської науки є відкриття спеціалізованої вченої ради з соціальних комунікацій у Класичному приватному університеті (Запоріжжя). Це перший сигнал про створення наукової школи, адже її ознакою є наявність в університеті спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Утворення напрямку «Соціальні комунікації» й віднесення до нього спеціальності «Теорія та історія журналістики» сприймається як визнання нового, самостійного статусу цілої системи комунікативних наук. Разом з тим не можна забувати про те, що кожна з наук, які увійшли до нового напрямку і склали нову спільність, мають свою цікаву історію, напрацьовані традиції дослідження свого предмета, приходять до нових «родичів» із своїми попередніми надбаннями. Журналістикознавство, переходячи в нову якість, мусить зберегти свої найкращі здобутки. За великим рахунком будь-яка комунікація передбачає наявність тексту (вербального: усного чи писемного, зорового, мультимедійного), а відтак, наука про журналістику завжди буде тяжіти до аналізу тексту, сприйнятого в найскладніших його виявах і варіантах. І цю свою особливість вона не мусить втратити.

Активний розвиток історії та теорії журналістики, зрозуміло ж, не означає, що в цій галузі вже всі проблеми розв'язані, дослідники упорядкували хаос, остаточно зрозуміли напрямки майбутнього розвитку медіа. В українській журналістиці народжуються нові проблеми, які чекають на своє осмислення в журналістикознавстві, передбачають пошук нових методологій і наукових практик для адекватної наукової репрезентації. Найбільш актуальними проблемами для українського журналістикознавства сьогодні є наукове опанування історії журналістики XX століття, зокрема в її національно-визвольному змісті; формування засад інформаційної безпеки молоді української держави, вивчення проблем глобалізації й адаптації України в ці процеси з одночасним збе-

реженням своєї національної тотожності, формування нових методологічних засад вивчення журналістики в межах напрямку «Соціальні комунікації» та вдосконалення освітніх технологій для навчання журналістиці.

Освітній напрямок «Журналістика та інформація», який бурхливо розвивається, ще недостатньо забезпечений підручниками та навчальними посібниками. Тут поки що рано говорити про надання можливості педагогам та учням вибирати з кількох підручників або використовувати їх одночасно в навчальному процесі, як те маємо в царині філософії, психології, права, історії України, української мови та інших освітніх напрямків. Поки що мова йде про формування найбільш адекватного навчального плану й забезпечення його навчальною літературою на засадах: одна дисципліна – один підручник.

І насамкінець – два важливих міркування.

Перше. Досвід існування науки про журналістику засвідчив дуже важливу істину: на мас-медіа як на предмет дослідження спрямована увага багатьох самостійних наук: історії, соціології, філології, політології, економіки, філософії, культурології, психології. І всі вони, зрозуміло ж, мають право її вивчати або використовувати як джерельну (емпіричну) базу своїх досліджень. Разом з тим ця обставина свідчить про безсумнівний **міждисциплінарний характер** журналістикознавства, яке в кожному конкретному дослідженні вбирає в себе особливості тієї чи іншої науки залежно від об'єкта і предмета вивчення, поставлених завдань, обраних методів. Наука про журналістику в своєму самостійному статусі **інтегративна**, вбирає в себе підходи й методи інших наук, спрямовується на вивчення історичного розвитку та проблем сучасного буття бурхливої стихії масової комунікації, без якої людство вже не може уявити себе, мислити себе як тотожність.

Друге. Із свого досвіду праці в журналістській освіті та науці можу сказати: жодна галузь у гуманітарних науках не розвивається так динамічно. Журналістика – дзеркало суспільства. Трансформації в суспільно-політичному житті та свідомості негайно позначаються на становищі медіа, рівні свободи слова, а це, в свою чергу, відразу визначає контент, жанрову систему, стилістику повідомлень. Надзвичайно динамічно розвиваються й інформаційні технології, які так само справляють потужний вплив на зміст і структуру новинарної діяльності. З усього цього випливає таке: жур-

налістикознавство завжди буде **динамічною структурою знань**, яка раз у раз потребуватиме свого припасування (прилаштування) до

реального рельєфу сфери, що нею вивчається й досліджується. А це гарантує їй вічну **молодість і актуальність**.

Література

1. Баб'як П. Г. «Громадський друг», «Дзвін», «Молот». 1878 : систематичний покажч. змісту / П. Г. Баб'як. — Львів : ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1978. — 21 с.
2. Баб'як П. Г. «Житє і слово», журнал, Львів. 1894 — 1897 : систематичний покажч. змісту / П. Г. Баб'як. — Львів : ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1968. — 83 с.
3. Баб'як П. Г. «Народ». 1890 — 1895 : систематичний покажч. змісту / П. Г. Баб'як. — Львів : ЛДНБ УРСР ім. В. Стефаника, 1970. — 139 с.
4. Баб'як П. Г. «Світ». 1881 — 1882 : систематичний покажч. змісту / П. Г. Баб'як. — Львів : ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1970. — 29 с.
5. Баб'як П. Г. «Хлібороб». 1891 — 1895 : систематичний покажч. змісту / П. Г. Баб'як, В. І. Хома. — Львів : ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1971. — 55 с.
6. Багалей Д. Заслуги Харьковского университета в деле развития местной журналистики / Д. Багалей // Харьковские губернские ведомости. — 1903. — 17 января. — С. 2.
7. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История харьковской журналистики Д. И. Багалей, Д. П. Миллер // Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харкова за 250 лет его существования (1655—1905) : ист. моногр. : в 2 т. — Репринтное издание. — Х., 1993. — Т. 2. — С. 780—791.
8. Багалей Д. Харьковский педагог и журналист нач. XIX в. Иван Филиппович Вернет / Д. Багалей // Сб. Харьковского историко-филологического общества. — 1909. — Т. 18. — С. 186—192.
9. Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і літературний процес кінця 50-х — поч. 60-х років XIX ст. / М. Д. Бернштейн. — К. : Вид-во АН УРСР, 1959. — 216 с.
10. Биографический указатель замечательных уроженцев и деятелей Харьковской губернии // Харьковский календарь на 1884 год. — Харьков, 1883. — Отд. 4. — С. 404—439.
11. Бібліологічні вісті (1923—1930) : систематичний анотований покажчик змісту / Уклад. Г. І. Ковальчук; Наук. ред. С. І. Білокінь. — К., 1996. — 160 с.
12. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії / Олег Богуславський. — Запоріжжя : Просвіта, 2008. — 452 с.
13. Бойко А. А. Преса православної церкви в Україні 1900—1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль / Алла Бойко. — Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2002. — 308 с.
14. Бочковський О.-І. Основи журналізму: Українська журналістика на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання) / О.-І. Бочковський, С. Сірополко / Український техн.-госп. ін-т; За ред. К. Костева. — Мюнхен, 1993. — 204 с.
15. Будников В. П. Большевицкая печать и Великий Октябрь на Украине / В. П. Будников. — Х. : Харьковское областное изд-во, 1958. — 176 с.
16. Буряк В. Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуальної творчої свідомості: моногр. / В. Д. Буряк. — Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. — 390 с.
17. Вартанов Г. І. Короткий довідник газетного працівника. — К. : Політвидав України, 1989. — 173 с.
18. Владимиров В. М. Журналістика, особа, суспільство: проблема розуміння: Монографія / В. М. Владимиров. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. — 220 с.
19. Володимир Здоровега / Упоряд. і вступ ст. І. Лубковича. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 43 с.
20. Галич В. М. Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія / В. М. Галич. — К. : Наук. думка, 2004. — 816 с.
21. Григораш Д. С. Журналістика у термінах і виразах: Довідник / Д. С. Григораш. — Львів : Вища школа, 1974. — 295 с.
22. Грінченко Б. Тяжким шляхом (Про українську пресу). — К. : Б. в., 1912. — 74 с.
23. Дей О. І. «Українська революційно-демократична журналістика: проблема виникнення і становлення» / О. І. Дей. — К. : Вид-во АН УРСР, 1959. — 492 с.
24. Дмитрієнко М. Ф. Більшовицька преса України 1917—1918 рр. як історичне джерело / М. Ф. Дмитрієнко. — К. : Наукова думка, 1967. — 176 с.

25. Дмитрук В. Т. Нарис з історії української журналістики XIX ст. / В. Дмитрук. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. — 145 с.
26. Долман Є. М. «Випадкові свавілля», або «ЦеКа играет человеком» / Євмен Долман // Літературна Україна. — 1996. — 8 лютого.
27. Ерде Д. І. Революція на Україні / Д. Ерде. — Х.: Б. в., 1927. — 160 с.;
28. Єрофеев І. Ф. Харківські спогади В. Г. Масловича / І. Ф. Єрофеев // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — 1927. — Кн. 13/14. — С. 70—75.
29. Животко А. Історія української преси / А. Животко / Передм. К. Костева. — Мюнхен: Укр. техн.-госп. ін-т, 1989—1990. — 334 с.
30. Животко А. П. Історія української преси: Навч. посіб. Для студ. Ф-тів журналістики вищих зал. Освіти / Упоряд. М. Тимошик / Аркадій Животко — К.: Наша культура і наука, 1999. — 368 с.
31. Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис. /В. Й. Здоров ага. — К.: Рад. письменник, 1966. — 174 с.
32. Здоровега В. Й. Пошуки істини, утвердження переконань. Деякі гносеологічні та психологічні проблеми публіцистики / В. Й. Здоровега. — К.: Вища школа, 1975. — 175 с.
33. Здоровега В. Й. Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи, діалоги / В. Й. Здоровега. — Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 133 с.
34. Здоровега В. Й. У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності / В. Й. Здоровега. — Львів: Б. в., 1969. — 178 с.
35. Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816—1916) / В. Ігнатієнко. — Х.: Держліт-видав України, 1930. — 288 с.
36. Ігнатієнко В. А. Історія української преси та її вивчення / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. — 1923. — № 3. — С. 25—26.
37. Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816—1923): історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. — К.: Б. в., 1926. — 76 с.
38. Історія партійно-радянської преси України: Підручник / За заг. ред. А. З. Москаленка. — К.: Вища школа, 1989. — 359 с.
39. Історія української дожовтневої журналістики : Навчальний посібник для студентів вузів із спец. «Журналістика» / О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталюк та ін. — Львів: Вища школа, 1983. — 512 с.
40. Історія української преси XX століття. Хрестоматія: навчальний посібник / Упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. — К.: Наша культура і наука, 2001. — 352 с.
41. Качкан В. А. Традиції і новаторство радянської публіцистики / В. А. Качкан. — К.: Вища школа, 1984. — 368 с.
42. Кеппен П. О. О составлении словаря харьковских писателей (Письмо к издателю «Московского телеграфа») / О. П. Кеппен // Московский телеграф. — 1828. — № 11. — С. 410—419.
43. Кирилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939—1944 рр.): Іст.-бібліограф. Дослідж.: У 2 т. / К. Кирилишин / Наук. консультант М. М. Романюк; Відп. ред. Л. В. Сніцарчук. — Л., 2007. — Т. 1. — 640 с.; Т. 2. — 592 с.
44. Кізлик О. Д. «Друг», журнал. 1874 — 1877: Систематичний показчик змісту / О. Д. Кізлик. — Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1967. — 41 с.
45. Кізлик О. Д. «Зоря». 1880 — 1897: Систематичний показчик змісту журналу / О. Д. Кізлик. — Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1988. — 440 с.
46. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (за-сади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / С. Кость. — Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 514 с.
47. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст. (Структура. Час-тина друга). — Львів: Б. в., 2002. — 217 с.
48. Кривецький І. Перша газета на Україні (Gazette de Leopold із 1776 р.) / І. Кривецький // Бібліо-логічні вісті. — 1926. — № 4. — С. 7—28.
49. Кривецький І. Перша газета на Україні / І. Кривецький. — К.: Б. в., 1927. — 15 с.
50. Кривецький І. Початки преси на Україні, 1776—1850 / І. Кривецький. — К.: Б. в., 1927. — 24 с.
51. Крупський І. В. Львів: місто газет і журналів / І. В. Крупський. — Львів: ЛА «Піраміда», 2006. — 188 с.
52. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX — перша чверть XX ст.). — Львів: Світ, 1995. — 184 с.

53. Кузнєцова О. Д. Аналітичні методи в журналістиці: навч. посіб. 2-е вид. / О. Д. Кузнєцова. — Львів: ВЦ ЛНУ ім.І Франка, 2003. — 118 с.
54. Кузнєцова О. Д. Журналістська етика та етикет: моногр. / О. Д. Кузнєцова. — Львів: Світ, 1998. — 412 с.
55. Кузнєцова О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в сучасній українській пресі: моногр. / О. Д. Кузнєцова. — Львів: ВЦ ЛНУ ім.І Франка, 2003. — 220 с.
56. Кузнєцова О. Д. Засоби масової комунікації: Підручник / О. Д. Кузнєцова. — Львів: ПАІС, 2005. — 200 с.
57. Лазебник Ю. А. Проблеми літературної майстерності в журналістиці / Ю. А. Лазебник. — К.: Держлітвидав України, 1963. — 266 с.
58. Лазебник Ю. А. Публіцистика в літературі. Літературно-критичне дослідження / Ю. А. Лазебник. — К.: Б. в., 1971. — 320 с.
59. Летописец. Немножко истории // Южный край. — 1910. — 1 декабря.
60. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка / Василь Лизанчук. — Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — 258 с.
61. Лизанчук В. В. Основи радіожурналістики: підручник / В. В. Лизанчук. — К.: Знання, 2006. — 628 с. + компакт-диск.
62. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики / О. Маковей // Літературно-науковий вісник. — 1898. — № 5. — С. 11—126.
63. Манілов В. З історії більшовицької преси на Україні / В. Манілов // Червона преса. — 1927. — № 3—4. — С. 61—66; № 5. — С. 46—54; № 8—9. — С. 44—51.
64. Масова інформація : підручн. / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов, В. А. Вергун. — К.: Либідь, 1997. — 216 с.
65. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. — К.: Дослідницький центр історії української преси, 1999. — 448 с.
66. Михайлин І. Л. Журналістика як всесвіт: вибрані медіадослідження / І. Л. Михайлин. — Х.: Прапор, 2008. — 512 с.
67. Михайлин І. Л. Іван Франко як історик української журналістики: методологічні уроки / І. Л. Михайлин // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. — 2004. — Вип. 24. — С. 129—139.
68. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина перша) / За ред. С. Костя. — Львів: Б. в., 2002. — 422 с.
69. Некролог А. А. Вербицкого // Прибавление к «Харьковским губернским ведомостям». — 1859. — 29 апреля.
70. Нечиталюк М. Ф. Моя пора, моє багатоліття: спогади / Михайло Нечиталюк. — Львів: Б. в., 2005. — 400 с.
71. Николай Никитович Войтенков: сообщение о смерти // Южный край. — 1885. — 13 сентября.
72. Основи масово-інформаційної діяльності: підручн. / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов. — К., 1999. — 634 с.
73. Павлюк І. З. Українські часописи Волині, Поліссяч, Холмщини та Підляшшя (1917—1939 рр.): Анотований показчик / І. З. Павлюк / Відп. ред. М. М. Романюк. — Львів; Луцьк: Настир'я, 1997. — 180 с.
74. Періодика Західної України 20—30-х рр. ХХ ст.: матеріали до бібліографії / За ред. М. М. Романюка. — Л., 1998. — Т. 1. — 328 с.; 1999. — Т. 2. — 360 с.; 2000. — Т. 3. — 324 с.; 2001. — Т. 4. — 324 с.; 2003. — Т. 5. — 388 с.
75. Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1938—1917 рр.): список / Упоряд. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, О. Д. Школьна. — Львів—К., 1995. — 154 с.
76. Періодичні видання Подільської губернії (1838—1917 рр.): показч. / Уклад. Н. М. Сидоренко та ін. — Львів—К., 1999. — 69 с.
77. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838—1917 рр.): список / Уклад. Н. М. Сидоренко. — Львів—К., 1996. — 128 с.
78. Періодичні видання УРСР. 1918—1950. Журнали: Бібліографічний довідник. — Х.: Книжкова палата УРСР, 1956. — 464 с.
79. Полковенко В. В. Українська радянська журналістика в великій вітчизняній війні / В. В. Полковенко. — К.: Вища школа, 1975. — 167 с.
80. Потужна сила рідного слова / Упоряд. Н. М. Сидоренко. — Полтава: Рік, 2005. — 444 с.

81. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіа критика / Борис Потятиник. — Л. : ПАІС, 2004. — 312 с.
82. Преса Української РСР. 1917—1966 : статистичний довідник / Відп. ред. В. М. Скачков. — Х., 1967. — 146 с.
83. Преса Української РСР. 1918—1973 : науково-статистичний довідник. — Х., 1974. — 212 с.
84. Преса Української РСР. 1918—1980 : статистичний довідник / Укл. Н. В. Погонєць, Г. І. Данилевська. — Х., 1981. — 218 с.
85. Прилюк Д. М. Спостереження і дослідження фактів журналістом / Д. М. Прилюк. — К. : Б. в., 1974. — 104 с.
86. Прилюк Д. М. Теорія і практика журналістської творчості: Методологічні проблеми / Д. М. Прилюк. — К. : Б. в., 1973. — 271 с.
87. Прилюк Д. М. Теорія і практика журналістської творчості: Проблеми майстерності / Д. М. Прилюк. — К. : Б. в., 1983. — 280 с.
88. Різун В. В. Журналістська освіта в Україні / В. В. Різун // Українське журналістознавство. — 2001. — Вип. 2. — С. 43—48.
89. Різун В. В. Ідея журналістської освіти в контексті дискурсу про університет / В. В. Різун. — Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ імені Лесі Українки, 2007. — 32 с.
90. Різун В. В. Літературне редагування : підручн. / В. В. Різун. — К. : Либідь, 1996. — 240 с.
91. Різун В. В. Маси : тексти лекцій / В. В. Різун. — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. — 118 с.
92. Різун В. В. Основи журналістики у відповідях та заувагах / В. В. Різун. — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. — 80 с.
93. Різун В. В. Педагогічні технології в журналістській освіті / В. В. Різун // Наукові записки Інституту журналістики. — 2001. — Т. 5. — С. 26—30.
94. Різун В. В. Проблеми і перспективи розвитку журналістської освіти в Україні початку ХХІ століття / В. В. Різун. — К. : ВПЦ «Київ. ун-ту», 2004. — 19 с.
95. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручн. / В. В. Різун. — К. : ВЦ «Просвіта», 2008. — 260 с.
96. Різун В. В. Нарис з історії та теорії українського журналістознавства : моногр. / Володимир Різун, Тетяна Трачук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : Б. в., 2005. — 232 с.
97. Романюк М. М. До історіографії бібліографії української преси ХІХ—ХХ ст. / Мирослав Романюк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовтня — 1 листоп. 2008 р. / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «НДЦ періодики»; за ред. М. М. Романюка. — Львів, 2008. — С. 13—63.
98. Романюк М. М. Схема повного бібліографічного опису періодичного видання / Мирослав Романюк, Марія Галушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики; за ред. М. М. Романюка. — Львів, 1994. — Вип. 1. — С. 271—290.
99. Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / Мирослав Романюк / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. — Львів, 2000. — 110 с.
100. Романюк М. М. Українські часописи Коломиї (1865—1994 рр.): Іст.-бібліограф. дослідж. / М. М. Романюк, М. В. Галушко / Передм. В. Качкана. — Львів, 1996. — 238 с.
101. Романюк М. М. Українські часописи Львова (1848—1939): Іст.-бібліограф. дослідж.: У 3 т. / М. М. Романюк, М. В. Галушко — Львів : Світ, 2001. — Т. 1 : 1848—1900 рр. — 744С.; 2002. — Т. 2 : 1901—1919. — 692 с.; 2003. — Т. 3, кн. 1 : 1920—1928 рр. — 912 с.; Т. 3, кн. 2: 1929—1939 рр. — 928 с.
102. Романюк М. М. Українські часописи Північної Буковини (1870—1940 рр.): Іст.-бібліограф. дослідж. / М. М. Романюк, М. В. Галушко / Наук. консультант Я. Р. Дашкевич. — Львів, 1999. — 428 с.
103. Рубан В. А. І в труді, і в бою (50 років української радянської преси) / В. А. Рубан. — К. : Вид-во київ. ун-ту, 1967. — 216 с.
104. С. Р. {Русова С.} Харьковская журналистика начала настоящего столетия / С. Р. // Киевская старина. — 1892. — № 8. — С. 168—198.
105. Сидоренко Н. М. Показчик змісту журналу «Нова громада» (Київ, 1906) / Н. М. Сидоренко / В надз. Дослідницький центр історії української преси. — К., 2006. — 30 с.
106. Скуленко М. И. Убеждающее воздействие публицистики: Основы теории / М. И. Скуленко. — К.: Вища школа, 1986. — 175 с.

107. Срезневський В. И. Е. Бецкий — издатель «Молодика» / В. Срезневський // Журнал Министерства народного просвещения. — 1900. — № 11. — С. 237—304.
108. Сумцов Н. «Губернские ведомости» как пособие при изучении русской истории и этнографии / Н. Сумцов // Киевская старина. — 1885. — № 2. — С. 391—398.
109. Сумцов Н. А. В. Склабовский как поэт и ученый / Н. Сумцов // Южный край. — 1904. — 19 января.
110. Суражский А. О прекращении выхода «ХГВ» // Южный край. — 1916. — 8, 10, 14 января.
111. Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів) : навч. посібник для студ. фак. журналістики ун-тів / Авт. кол.: В. Й. Здорогега та ін.; Під ред. В. Й. Здорогеги. — Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. — 328 с.
112. Тернопільський Ю. Л. Українська преса з перспектив 150-ліття. — Джерзі Сіті : Вид-во М. П. Коць, 1974. — 176 с.
113. Тимошик М. С. видавничий бізнес: погляд журналіста, видавця, вченого / Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — 328 с.
114. Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручн. / Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.
115. Тридцатилетие «Южного края» // Южный край. — 1910. — 28 ноября; 5 декабря.
116. Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовтня — 1 листоп. 2008 р. / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «НДЦ періодики»; За ред. М. М. Романюка. — Львів, 2008. — 776 с.
117. Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст.: Іст.-бібліограф. дослідж. — Львів : Оріяна-Нова, 2007. — Т. 1 : 1812—1890 рр. / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; Уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер проекту), Л. В. Сніцарчук. — 560 с.
118. Українське журналістознавство. Дисертаційні дослідження, 1982—2000 рр.: Бібліографічний покажчик / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. Укл. Б. І. Черняков. — К., 2000. — 63 с.
119. Устинов И. А. Повременные издания Харьковского края (1812 — 1880 вкл.) / И. А. Устинов // Устинов И. А. Литература о Харьковской губернии : библиографический указатель. — Х., 1886. — С. 215—218.
120. Федорченко В. С. Преса більшовиків України в 1917 році / В. С. Федорченко // Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (березень 1917 — лютий 1918 р.) — К., 1957. — С. 144—179.
121. Федченко П. М. «Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку» / П. М. Федченко. — К. : Наук. думка, 1969. — 348 с.
122. Федченко П. М. Матеріали історії української журналістики / П. М. Федченко. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. — Вип. 1 : Перша половина XIX ст. — 338 с.
123. Фінклер Ю. Е. Мас-медіа та влада: технологія взаємин: Монографія / Юрій Фінклер. — Львів : Аз-Арт, 2003. — 212 с.
124. Франко І. Я. Дещо про нашу пресу / І. Франко // Літературно-науковий вісник. — 1905. — № 7—8. — С. 174—188.
125. Франко І. Я. Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Франко І. Я. Збір. Творів : У 50 т. — К., 1984. — Т. 41. — С. 194—470.
126. Франко І. Я. Передмова [до «Покажчика змісту „Літературно-наукового вісника“, томів I—XX (1898—1902). Зладив В. Доманицький», Львів, 1903] / Іван Франко // Франко І. Я. Збір. Творів : У 50 т. — К., 1981. — Т. 34. — С. 469—495.
127. Франко І. Я. Українська альманахова література / Іван Франко // Франко І. Я. Збір. Творів : У 50 т. — К., 1980. — Т. 27. — С. 95—108.
128. Червоний шлях (1923—1936 рр.) : систематичний покажч. змісту / Упоряд. Н. В. Лощинська; Наук. ред. В. В. Патока. — К., 2003. — 216 с.
129. Черняков Б. І. Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді (XIX — початок XX ст.) / Б. І. Черняков / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики. — Львів, 2005. — 116 с.
130. Черняков Б. І. Засоби масової інформації зарубіжних країн: Ретросп. бібліогр. посібник / Упоряд. Б. І. Черняков, О. К. Мелешенко. — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. — 253 с.

131. Черняков Б. І. Зображальна журналістика в газеті, журналі та книзі XVIII — першої половини XIX ст. : текст лекцій / Б. І. Черняков. — К. : ВПК «Київ. у-н-т», 2006. — 215 с.
132. Черняков Б. І. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації: Ілюстрована періодика від виникнення до середини XIX століття : монограф. / Б. І. Черняков. — К. : Центр вільної преси, 1998. — 115 с.
133. Черняков Б. І. Народження фотожурналістики : монограф. / Б. І. Черняков. — К. : ВПОЛ, 1996. — 71 с.
134. Черняков Б. І. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941—1944 рр. : джерела дослідження. Бібліографія / Б. І. Черняков. — К. : АН ВШ України, 2005. — 79 с.
135. Черняков Б. І. Часописи політичних в'язнів російського царату XIX — початку XX ст. : бібліографічний покажч. — К., 1996. — 64 с.
136. Шевельов (Шерех) Ю. В. Я — мне — мені... (і довкруги) / Ю. Шевельов (Юрій Шерех). — Х.—Нью-Йорк: Вид-ня часопису «Березіль». Вид-во М. П. Коць, 2001. — Т. 1 : В Україні. — 432 с.
137. Шестакова Э. Г. Теоретические аспекты соотношения текстов художественной литературы и массовой коммуникации: специфика эстетической реальности Нового времени / Э. Г. Шестакова. — Донецк : Норд-пресс, 2005. — 441 с.
138. Шоскін І. Б. Більшовицька газета «Донецький пролетарій» / І. Б. Шоскін // Під прапором марксизму-ленінізму: Збірник статей, присвячених сорокаріччю утворення Комуністичної партії України, — К., 1959. — С. 163—193;
139. Шоскін І. Б. Газета «Вісник Української Народної Республіки» (грудень 1917—квітень 1918 р.) / І. Б. Шоскін // Український історичний журнал. — 1957. — № 3. — С. 102—109.
140. Щурат В. Львівський тижневик з 1749 р. / В. Щурат // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Львів, 1907. — Т. 77. — Кн. 3. — С. 170—180.
141. Щурат В. Початки української публіцистики (В соті роковини «Украинского вестника») / В. Щурат // Діло. — 1916. — № 57. — С. 1.
142. Эрде Д. И. В первый год / Д. Эрде // Советская Украина. — 1957. — № 2. — С. 131—133.
143. Эрде Д. И. Харьковский «Пролетарий» / Д. И. Эрде // Харьков в 1917 году: Воспоминания активных участников Великой Октябрьской социалистической революции. — Х., 1957. — С. 131—165.
144. Ю. Н Говоруха-Отрок: Некролог // Харьковские губернские ведомости. — 1906. — 27—30 июля.